

1991 METŲ LIETUVOS SUTARTIES SU RUSIJA DĖL TARPVALSTYBINIŲ SANTYKIŲ PAGRINDŲ REIKŠMĖ¹

PROF. DR. DAINIUS ŽALIMAS

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininkas

*Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedra
Vilnius University Faculty of Law, Department of Public Law
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
El. paštas dainius.zalimas@tf.vu.lt*

Santrauka

Šiame straipsnyje analizuojama 1991 m. liepos 29 d. Lietuvos Respublikos sutartis dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų su Rusijos Federacija. Svarbiausios jos nuostatos yra susijusios su atkūrusios nepriklausomybę Lietuvos Respublikos tarptautinio teisinio statuso pripažinimu pagal 1990 m. kovo 11 d. aktus ir Lietuvos Respublikos saugumo garantijų įtvirtinimu. Sutartimi Rusijos Federacija pripažino SSRS įvykdytos agresijos (įskaitant aneksiją) prieš Lietuvos Respubliką faktą, Lietuvos Respublikos tęstinumą ir tapatumą 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktu įsteigtai Lietuvos valstybei. Taip pat pripažinta Lietuvos Respublikos teisė laisvai pasirinkti saugumo garantijas, tarp jų ir narystę NATO. Šiais aspektais Lietuvos tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis su Rusija yra unikali: tokios sutarties su

¹ Straipsnis parengtas pagal pranešimą „Lietuvos Respublikos sutartis su Rusijos Tarybų Federacine Socialistine Respublika (1991 m. liepos 29 d.) – naujų santykių tarp Lietuvos ir Rusijos pradžia“, skaitytą 2016 m. rugsėjo 16 d. Lietuvos Respublikos Seime vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Lietuvos Respublikos tarptautinių santykių atkūrimo 25-metis“, kurią organizavo Seimas ir Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubas.

Rusija neturi nei Latvija ir Estija, nei juo labiau buvusios sovietinės respublikos. Apskritai Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybinių santykių sutartis daug prisidėjo prie tarptautinės teisės viršenybės tarptautiniuose santykiuose įtvirtinimo, tebeišlaiko didžiulį potencialą plėtojant draugiškus šalių santykius remiantis tarptautine teise ir teisingumu.

Reikšminiai žodžiai: tarpvalstybinių santykių pagrindai; sutartis; Lietuvos Respublika; Rusijos Federacija; agresija; aneksija; valstybės statusas; valstybės tęstinumas; valstybės tapatumas; nepriklausomybė; pripažinimas; saugumo garantijos; NATO; pilietybė.

Įvadas

Istorinei Lietuvos sutarčiai su Rusija dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų jau daugiau kaip ketvirtis amžiaus. Tačiau galbūt tik dabar galima suvokti tikrąją jos reikšmę, nes vargu ar ją pasirašant buvo galima numatyti, kiek pasaulinio masto įvykių ji pergyvens.

1991 m. liepos 29 d. pasirašyta Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų² (toliau – Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis, Sutartis) iš tikrųjų tuo metu daug kam kėlė abejonių, nes, viena vertus, dar nebuvo iki galo įtvirtinta atkurta Lietuvos Respublikos nepriklausomybė ir dar nebuvo tarptautiniu mastu pripažinta jos Vyriausybė. O kita vertus, Rusija (RSFSR) tuo metu dar buvo SSRS dalis, nors ir labai svarbi, bet viena iš sąjunginių respublikų. Todėl pasigirdavo kritikų balsų, kad Lietuva neva tuščiai gaišta laiką deryboms ir sutartims su Rusija ir taip erzina SSRS vadovybę, užuot tarusis su ja, nes SSRS vadovybė ir buvo pagrindinė kliūtis atkurta Lietuvos nepriklausomybei. Suprantama, tokie kritikų balsai nutilo, kai labai greitai, vos tik pasirašius Sutartį, Rusija užėmė SSRS vietą tarptautinių santykių srityje. Galima tik didžiuliotis ir žavėtis tuo-

² *Lietuvos aidas*. 1991 m. liepos 30 d., Nr. 149.

metinės Lietuvos Respublikos vadovybės (pirmiausia Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininko Vytauto Landsbergio ir jo pavaduotojo, vadovavusio derybų su Rusija delegacijai, Česlovo Vytauto Stankevičiaus) toliaregiškumu sudarant Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį būtent su Rusija, o ne švaistant pastangas beprasmiems deryboms su SSRS. Nors, žinoma, čia galima išvelgti ir neįtikėtiną sėkmę, nes nežinia, kiek rimtai 1991 metų liepą kas nors galėjo numatyti tokį greitą Sovietų Sąjungos žlugimą.

Kad ir kaip ten būtų, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis su Rusija tikrai pelnytai laikoma istorine, nes ji turi pamatinę reikšmę šiuolaikiniams Lietuvos ir Rusijos santykiams ir įtvirtina itin svarbius principus bendraujant su valstybe, nuo kurios kentėta šimtmečius. Sutartis galioja iki šiol, ja remdamosi Lietuva ir Rusija sudarė bene 38 kitas dvišales tarptautines sutartis, kurios reguliuoja atskiras bendradarbiavimo sritis³.

Taigi šio straipsnio tikslas kaip tik ir yra, žvelgiant iš šios dienos perspektyvos, atskleisti fundamentalią Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties reikšmę, pirmiausia tarptautiniu teisiniu požiūriu⁴. Siekiant šio tikslo, pagrindiniai straipsnyje atliekamo Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties tyrimo uždaviniai yra identifikuoti svarbiausias Sutarties nuostatas ir pateikti jų analizę, taip pat nustatyti Sutarties potencialą plėtojant Lietuvos ir Rusijos santykius.

Yra viena aplinkybė, kuri teikia šiame straipsnyje atliekamam tyrimui papildomos intrigos. Atrodytų, kad Sutartis, kuri nustato dviejų

³ Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos informacija apie dvišales tarptautines sutartis su Rusijos Federacija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://urm.lt/default/lt/rusija>>.

⁴ Mėginimų analizuoti šią Sutartį ir atskleisti jos reikšmę (tiesa, ne tiek teisiniu, kiek politiniu požiūriu) būta, bet gana seniai, dar iki Lietuvai tampa NATO ir ES nare. Pvz., žr.: Mereckis, D.; Morkvėnas, R. The 1991 Treaty as a Basis for Lithuanian-Russian Relations. *Lithuanian Foreign Policy Review*. 1998, vol. 1 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://lfpr.lt/issues/1/attachment/lfpr-1-mereckis_morkvenas/>.

valstybių tarpusavio santykių pagrindus, turėtų būti vienodai svarbi abiem šalims. Iš tikrųjų Lietuvoje didžiuliu Sutarties vaidmeniu ir neabejojama. Pagal reikšmę Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis su Rusija galėtų būti lyginama net su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktais, 1920 metų Lietuvos ir Rusijos taikos sutartimi ar bent jau su 1994 metų sutartimi su Lenkija dėl draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo.

Tačiau kita Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties šalis – Rusija – atrodytų, mielai apie šią Sutartį pamirštų ir išbrauktų ją iš savo istorijos. Tai liudija kad ir faktas, jog Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos (RF URM) pateikiamame Rusijos tarptautinių sutarčių sąrašė Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis su Lietuva nėra nurodoma⁵; pirmuoju (anksčiausiai sudarytu) dvišalių tarptautinių sutarčių su Lietuva sąrašė nurodomas Susitarimas dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje⁶, kuris buvo pasirašytas tą pačią 1991 m. liepos 29 d., kaip ir Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis, ir kuris sudarytas vadovaujantis Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartimi ir įgyvendinant

⁵ Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos informacija apie Rusijos Federacijos dvišales tarptautines sutartis su Lietuva [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/2_contract/-/storage-viewer/bilateral/page-4?_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_signingDate_key_field=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_advancedSearch=true&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_keywords=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_subjects_key_field=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_dateEnd=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_dateStart=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_andOperator=1&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_validity_key_field=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_content=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_title=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_countries_key_field=%D0%9B%D0%98%D0%A2%D0%92%D0%90&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_action=search&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_orgs_key_field=>>

⁶ *Ten pat.*

jos 11 straipsnio nuostatas⁷. Taigi susiklostė ištis absurdiška situacija, kai mėginama nuslėpti pagrindinę Sutartį su Lietuva, bet nurodomas tą pačią dieną pasirašytas išvestinis susitarimas, grindžiamas slepiamos Sutarties nuostatomis. Tiesa, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties su Lietuva sudarymo faktas paminimas vienu sakiniu RF URM pateikiamoje informacijoje apie dvišalius Rusijos ir Lietuvos santykius⁸, net nenurodant, kad šia Sutartimi Rusijos Federacija pripažino Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimą (vietoj to pateikiamos informacijos pirmame sakinyje minimas faktas, kad SSRS pripažino Lietuvos Respublikos nepriklausomybę 1991 m. rugsėjo 6 d.).

Žinoma, kad ir ką nurodytų Rusijos URM, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties galiojimui tai įtakos neturi. Vis dėlto šiame straipsnyje verta išsiaiškinti, kas gi tokio nemalonaus Rusijai yra Sutartyje, t. y. priežastis, dėl kurių Rusija nenori prisiminti Sutarties. Galima pagrįstai manyti, kad šias priežastis lemia jau pačios Sutarties sudarymo prielaidos ir, žinoma, kai kurios su jomis susijusios svarbiausios Sutarties nuostatos.

1. Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties sudarymo prielaidos

Iš tiesų 1991 metais susiklostė unikali situacija, kai sutapo Lietuvos ir Rusijos interesai sudaryti būtent tokio turinio Tarpvalstybinių

⁷ Taip nustatyta Susitarimo preambulėje. Žr.: Susitarimas tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje. *Lietuvos aidas*. 1991 m. liepos 30 d., Nr. 149. Tačiau Sutarties 11 straipsnyje nustatyta, kad Rusija „reiškia savo ypatingą suinteresuotumą, o Lietuvos Respublika prisiima įsipareigojimą prisidėti prie palankių Kaliningrado srities ūkinio ir nacionalinio kultūrinio vystymosi sąlygų išsaugojimo. Šios sąlygos bus sureguliuotos specialiam Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių susitarime“.

⁸ Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos informacija apie Rusijos ir Lietuvos santykius [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.mid.ru/ru/maps/lt/?currentpage=main-country>>.

santykių pagrindų sutartį, kuri atspindėtų istorinę tiesą ir pakankamai nuoširdų abiejų šalių norą plėtoti abipuse pagarba grindžiamus lygiateisius santykius. Ši situacija šiek tiek priminė 1920 metus, kai Taikos sutartis buvo reikalinga abiejų šalių pozicijoms tarptautiniuose santykiuose sutvirtinti. Ko gero, jokiais kitomis sąlygomis tokia Tarptvalstybinių santykių pagrindų sutartis nebūtų sudaryta, juolab esant dabartinei Rusijos Federacijos vadovybei.

Galima išskirti kelias svarbiausias Sutarties sudarymo prielaidas. Pirma, tai sutapęs abiejų šalių noras įtvirtinti savo suverenitetą ir pozicijas tarptautiniuose santykiuose. Lietuvos Respublikai buvo būtina Rusijos, kuri buvo didžiausia ir stipriausia sovietinė respublika, parama SSRS agresijos akivaizdoje⁹. O Rusijos vadovybei buvo būtinas besivaduojančių iš SSRS okupacijos Baltijos šalių ir savo suvereniteto siekius reiškiančių sovietinių respublikų palaikymas konkuruojant su centrine SSRS valdžia. Kažin ar perėmusi valdžios svertus iš Sovietų Sąjungos komunistų partijos (SSKP) Rusijos vadovybė būtų buvusi suinteresuota tokia Tarptvalstybinių santykių pagrindų sutartimi su Lietuva?

Stiprų stimulą derėtis dėl Tarptvalstybinių santykių pagrindų sutarties ir ją pasirašyti suteikė vadinamoji Talino deklaracija – 1991 m. sausio 13 d. Lietuvos, Estijos, Latvijos ir Rusijos vadovų bendras pareiškimas¹⁰, kuriuo šios keturios šalys pareiškė pripažįstančios viena kitos suverenitetą. Juo taip pat buvo pasmerkta SSRS vadovybė dėl jėgos naudojimo Lietuvoje ir kitose Baltijos valstybėse, deklaruota ištikimybės demokratijos ir jėgos nenaudojimo principams bei šalių pasirengimas padėti viena kitai, jei kiltų grėsmė kurios nors iš jų suverenitetui.

Antra, palankią dirvą Tarptvalstybinių santykių pagrindų sutarčiai parengė vykstantys Rusijos demokratizavimo procesai ir istorinės

⁹ Žr.: Mereckis, D.; Morkvėnas, R. The 1991 Treaty as a Basis for Lithuanian-Russian Relations. *Lithuanian Foreign Policy Review*. 1998, vol. 1 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://lfpr.lt/issues/1/attachment/lfpr-1-mereckis_morkvenas/>.

¹⁰ Žr.: Landsbergis, V. *Laisvės byla*. Kaunas: Spindulys, 1992, p. 197–198.

tiesos atskleidimas Sovietų Sąjungoje, ypač apie Molotovo–Ribentropo paktą, atvėrusį kelią Antrajam pasauliniam karui ir Baltijos šalių užgrobimui. Šiuo požiūriu pažymėtinas 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“¹¹, kuriuo Sovietų Sąjunga pripažino niekiniais slaptuosius Molotovo–Ribentropo pakto protokolus. Nutarime taip pat konstatuota, kad sudarydama ir vykdydama šiuos protokolus SSRS pažeidė tarptautinius įsipareigojimus pagal taikos ir nepuolimo sutartis su Baltijos valstybėmis; taigi iš esmės pripažintas Sovietų Sąjungos agresijos prieš Baltijos valstybes faktas (ką gi daugiau galėtų reikšti taikos ir nepuolimo sutarčių pažeidimas).

Tai leido Lietuvai ir Rusijai pasiekti kompromisą dėl istorijos vertinimo Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartyje. Jį atspindi preambulės nuostatos, pagal kurias šalys, viena vertus, priskyrė praeičiai įvykius ir veiksmus, kurie kliudė įgyvendinti jų valstybinį suverenitetą, bet, kita vertus, pasmerkė 1940 metais SSRS įvykdytą Lietuvos aneksiją. Galima prisiminti, kad derybų dėl Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties pradžioje šalių pozicijos šiuo klausimu iš esmės skyrėsi¹²: Lietuvai buvo nepriimtinas Rusijos pasiūlytas Sutarties tekstas, kuriame abi šalys traktuotos kaip buvusios sovietinės respublikos, o Rusija nesutiko su Lietuvos siūlymu Sutarties preambulėje minėti 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos taikos sutartį, taip pat įvardyti 1940 metais SSRS įvykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos faktą. Galiausiai Sutarties preambulėje liko 1940 metų sovietinės aneksijos fakto paminėjimas išreiškiant šalių įsitikinimą, kad SSRS privalo pašalinti šios aneksijos pasekmes, pažeidžiančias Lietuvos suverenitetą.

¹¹ *TSRS Liaudies deputatų suvažiavimo ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1989, Nr. 29-579.

¹² Žr.: Stankevičius, Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002, p. 27–29.

Paradoksalu, bet pasiekti tokį kompromisą padėjo tai, kad tuo metu dar tebeegzistavo SSRS. Viena vertus, buvo logiška atsižvelgti į Rusijos argumentus ir tikrąja 1920 metų Taikos sutarties šalimi laikyti Sovietų Sąjungą¹³ (be to, iš tiesų minint 1920 metų Taikos sutartį galėjo būti eskaluojami Baltarusijos santykio su šia sutartimi ir Lietuvos sienų klausimai¹⁴). Kita vertus, tuo metu Rusijai buvo paprasčiau priskirti įvykdytą tarptautinės teisės pažeidimą (1940 metų Lietuvos aneksiją) kitai šaliai – Sovietų Sąjungai. Vėlgi galima tik spėlioti, ar taip būtų įvykę, jei būtų buvę žinoma, kad greitai Rusija bus SSRS tęsėja ir jai atiteks atsakomybė už Sovietų Sąjungos padarytus tarptautinės teisės pažeidimus.

Trečia, kitaip nei Estija ir Latvija, Lietuva galėjo lanksčiau spręsti pilietybės klausimus, nes joje gyveno mažiau okupacijos metais į šalį atvykusių SSRS piliečių (kurių dauguma taip pat turėjo teisę į Rusijos pilietybę). Lietuva galėjo pasiūlyti vadinamąjį „nulinį“ pilietybės suteikimo variantą – teisę be jokių papildomų sąlygų pasirinkti Lietuvos Respublikos pilietybę visiems jos teritorijoje tuo metu teisėtai gyvenusiems Sovietų Sąjungos piliečiams (tai jau buvo padaryta pagal 1989 metų Pilietybės įstatymą). Todėl Lietuvai nebuvo sunku atsižvelgti į Rusijos reikalavimus suteikti galimybę asmenims, įsikūrusiems Lietuvoje iki Sutarties pasirašymo ir turintiems teisę į Rusijos pilietybę, pasirinkti Lietuvos Respublikos pilietybę netaikant sėslumo cenzo ir valstybinės lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimų (tokia galimybė įtvirtinta Sutarties 4 straipsnio 3 ir 4 dalyse). Kartu tai eliminavo įtam-

¹³ *Ten pat*, p. 28.

¹⁴ Verta priminti, kad 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartimi nustatyta siena buvo iš esmės pakeista 1939 m. spalio 10 d. Papildomuoju protokolu tarp Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Sovietų Respublikų Sąjungos (žr.: *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 118–124). Juo gerokai sumažinta Lietuvos teritorija, priklausiusi pagal Taikos sutartį. 1990 metais Lietuvos Respublika atkūrė nepriklausomybę turėdama dar kitokias sienas, nes okupacijos metais Lietuvos SSR administracinės ribos buvo pakeistos, palyginti su 1939 m. spalio 10 d. papildomuoju protokolu, Lietuvos SSR administraciniam pavaldumui priskiriant kai kurias kitas lietuvių apgyvendintas teritorijas.

pos dėl vadinamųjų rusakalbių pilietybės galimybę Lietuvos ir Rusijos santykiuose.

Galiausiai, ketvirta, ne mažiau svarbus buvo subjektyvus veiksnys – tvirtas Lietuvos ir Rusijos vadovybės apsisprendimas bei šalių lyderių asmeninės nuostatos. Lietuvos vadovybė turėjo neįtikėtiną įžvalgą teikti prioritetą santykiams su Rusija, o ne Sovietų Sąjunga, ir galų gale šis drąsus žingsnis buvo apvainikuotas sėkme. Kalbant apie Rusiją, išskirtina jos prezidento Boriso Jelcino asmenybė. Jis elgėsi garbingai ir pasiryžo pasirašyti Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį, nors buvo mėginimų Sutarties pasirašymą sužlugdyti. Paskutiniame derybų posėdyje B. Jelcinas atmetė abejones dėl 1940 metų aneksijos minėjimo Sutarties preambulėje atsiliepdamas į V. Landsbergio raginimą vykdyti politiką tiesos pagrindu („po pravde“)¹⁵.

2. Pagrindinės Sutarties nuostatos

Jau pats Sutarties pavadinimas sako, kad jos tikslas yra nustatyti tarpvalstybinių santykių pagrindus. Tarpvalstybinius santykius reguliuoja tarptautinės teisės normos, tad ir jų pagrindai nustatytini remiantis tarptautine teise. Todėl Sutarties preambulėje yra išreikštas šalių apsisprendimas abiejų tautų labui „savo tarpvalstybinius santykius kurti draugystės, geros kaimynystės, lygiateisiškumo ir abipusės naudos principais pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas“, patvirtinta ištikimybė Jungtinių Tautų Chartijos, „Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo dokumentų tikslams ir principams“, paskelbtas pasiryžimas „laikytis žmogaus teisių tarptautinių normų“.

Vadovaujantis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis Sutartyje konkretizuoti šalims svarbūs jų santykių pagrindai. Nenuostabu, kad atsižvelgiant į Lietuvos ir Rusijos santykių istoriją bei konkrečias 1991 metų aplinkybes svarbiausios ir aktu-

¹⁵ Vadapalas, V. Pratarmė. Stankevičius, Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002, p. 13.

aliausios buvo nuostatos dėl 1940 metų Lietuvos aneksijos įvertinimo, abipusio šalių nepriklausomybės pripažinimo, saugumo garantijų, pilietybės; Sutartyje yra pakloti ir šalių santykių įvairiose bendradarbiavimo srityse pagrindai.

2.1. SSRS agresijos prieš Lietuvos Respubliką pripažinimas

Jau minėta, kad rengdamos Sutartį šalys daug dėmesio skyrė istorinės tiesos įvertinimui. Jis atspindėtas kompromisine Sutarties preambulės formuluote „būdamos įsitikinusios, jog TSR Sąjungai pašalinus Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 metų aneksijos pasekmes, bus sudarytos papildomos Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių ir jų tautų tarpusavio pasitikėjimo sąlygos“.

Kokias išvadas galima daryti iš šios formuluotės? Pirma, taip įvardindamos 1940 metų Lietuvos aneksiją, abi šalys (svarbiausia, kad Rusija taip pat) pripažino jos neteisėtumą: akivaizdu, kad jeigu šios aneksijos pasekmės laikomos pažeidžiančiomis Lietuvos suverenitetą, tai ir pati aneksija laikoma Lietuvos suvereniteto pažeidimu, o kartu ir ji, ir jos pasekmės laikomos tarptautinės teisės pažeidimu (juk tarptautinė teisė kaip tik skirta valstybių suvereniteto apsaugai, todėl valstybės suvereniteto pažeidimas laikomas ir tarptautinės teisės pažeidimu).

Antra, atsižvelgiant į aneksijos sampratą ir į tai, kad šalys pripažino 1940 metų Lietuvos aneksiją neteisėta, galima teigti, kad drauge buvo pripažintas ir SSRS agresijos prieš Lietuvos Respubliką faktas. Juk aneksija yra valstybės vienašalis aktas prievarta įgyjant svetimą teritoriją ir taikant jai savo suverenitetą¹⁶; tokia aneksija kartu su ginkluotu įsiveržimu į kitos valstybės teritoriją ir kitos valstybės teritorijos karine okupacija pagal tarptautinę teisę laikoma agresijos aktu¹⁷.

¹⁶ Žr.: Bindschedler, R. L. Annexation. *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, vol. 3, 1982, p. 19–23.

¹⁷ Žr. 1974 metų JT Generalinės Asamblėjos rezoliucijos dėl agresijos apibrėžimo 3 straipsnio a punktą. Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 52–56.

Pripažįstant Lietuvos aneksijos neteisėtumą neišvengiamai taip pat tenka pripažinti iki jos įvykdytų ir su ja tiesiogiai susijusių kitų SSRS agresijos aktų – ginkluotųjų pajėgų įsiveržimo į Lietuvos teritoriją ir Lietuvos teritorijos okupacijos – neteisėtumą (akivaizdu, kad prieš tai neužėmus Lietuvos teritorijos jos prisijungti Sovietų Sąjungai būtų buvę tiesiog neįmanoma).

Kitaip tariant, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties preambulės nuostata, kurioje eksplacitiškai minima tik aneksija, negali būti aiškinama kaip leidžianti neigti Lietuvos okupaciją ir apskritai sovietinę agresiją prieš Lietuvą, t. y. vien aneksijos minėjimas Sutarties preambulės tekste nėra pagrindas Rusijos propagandos pateikiamai „aneksijos be okupacijos“ tezei (pagal kurią, nukentėjusiai valstybei įsileidus svetimas ginkluotąsias pajėgas, ji tariamai nėra okupuojama, taigi po to įvykdoma aneksija tariamai nėra agresijos aktas)¹⁸. Pati Sutartis turėtų būti aiškinama sistemiškai, t. y. jos preambulės nuostata apie 1940 metų Lietuvos aneksiją turėtų būti suprantama I straipsnio, pagal kurį, kaip matysime, pripažįstamas Lietuvos Respublikos tęstinumas (taigi ir 1940 metų SSRS agresijos prieš Lietuvos Respubliką faktas), kontekste. Taip pat galima prisiminti, kad „aneksijos be okupacijos“ tezė paneigia valstybių praktika: Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių teritorijos aneksija vis dėlto nebuvo pripažįstama, kaip agresyvaus karo aktus Niurnbergo tarptautinis karinis tribunolas įvertino 1938–1939 metų nacistinės Vokietijos veiksmus prieš Austriją ir Čekoslovakiją be pasipriešinimo užimant ir aneksuojant jų teritoriją¹⁹. Be to, kaip minėta, 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies

¹⁸ Plačiau apie šią tezę žr.: Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 64–66.

¹⁹ Be kita ko, Niurnbergo tribunolas 1946 m. rugsėjo 30 d. nuosprendyje paneigė nukentėjusios šalies sutikimo su agresija teisinę reikšmę, nes svarbiausias tokio atveju yra ne šalies sutikimas, o prieš ją taikomi agresoriaus metodai ir agresoriaus karinė jėga. Žr.: *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками*. Москва: Госюриздат, 1961, том 7, ст. 333, 336, 366, 370.

deputatų suvažiavimo nutarime „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“ buvo konstatuota, kad SSRS pažeidė tarptautinius įsipareigojimus pagal taikos ir nepuolimo sutartį su Lietuva (taip iš esmės pripažintas Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą, taigi ir Lietuvos okupacijos, faktas).

Trečia, iš aptariamų Tarptautinių santykių pagrindų sutarties preambulės nuostatos matyti, kad šalys yra įsitikinusios, jog SSRS privalo pašalinti „Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 metų aneksijos pasekmes“. Aneksijos pasekmių pašalinimas pirmiausia reiškė neteisėtai Lietuvoje dislokuotų sovietinių ginkluotųjų pajėgų išvedimą, taip pat sovietinės okupacijos padarytos žalos atlyginimą. Taigi pagal Tarptautinių santykių pagrindų sutartį Rusija pripažino Sovietų Sąjungos pareigą išvesti iš Lietuvos savo ginkluotąsias pajėgas ir atlyginti Lietuvai okupacijos žalą; ši pareiga atiteko pačiai Rusijos Federacijai, kai 1991 metų pabaigoje ji tapo SSRS tarptautinio teisinio subjektiškumo – teisių ir įsipareigojimų – tęsėja (kaip ji pati deklaruoja, valstybe – SSRS tęsėja). Todėl Sutarties preambulės nuostata apie būtinybę pašalinti Lietuvos aneksijos pasekmes buvo vienas iš teisinių pagrindų reikalauti, kad Rusija vykdytų savo pačios pripažįstamą pareigą išvesti iš Lietuvos buvusias sovietines ginkluotąsias pajėgas, priklausiusias jau Rusijos Federacijos jurisdikcijai (ši pareiga įvykdyta 1993 m.). Ši Sutarties preambulės nuostata tebėra aktuali primenant Rusijos Federacijai apie jos pačios pripažįstamą pareigą atlyginti Lietuvos Respublikai sovietinės okupacijos žalą.

2.2. Lietuvos Respublikos tęstinumo pripažinimas

Vis dėlto, be jokių abejonių, svarbiausias yra Tarptautinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnis, pagal kurio 1 dalį abi šalys pareiškė pripažįstančios viena kitos nepriklausomybę: „Aukštosios Susitariančiosios Šalys pripažįsta viena kitą pilnateisiais tarptauti-

nės teisės subjektais ir suvereniomis valstybėmis pagal jų valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos 1990 metų birželio 12 dieną ir Lietuvos Respublikos – 1990 metų kovo 11 dieną.“ Pamatinį šio straipsnio pobūdį rodo neterminuotas, t. y. amžinas, jo galiojimas pagal Sutarties 20 straipsnio 3 dalį (pagal ją Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis sudaryta dešimčiai metų²⁰, „išskyrus Sutarties 1 straipsnį, kurio galiojimo laikas neribotas“). Toks Sutarties 1 straipsnio galiojimas nustatytas atsižvelgiant į neatšaukiamą valstybių pripažinimo pobūdį. Jis taip pat primena 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos taikos sutarties I straipsnį, pagal kurį Rusija be išlygų pripažino Lietuvos nepriklausomybę ir visiems laikams atsiskė suverenių teisių į Lietuvą²¹. Galima netgi teigti, kad neatšaukiamai pripažįstant Lietuvos Respubliką pagal Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio 1 dalį kartu patvirtintas 1920 metų Taikos sutarties I straipsnyje pareikštas Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas.

Aktualiausia yra Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio 1 dalies nuostata, pagal kurią Rusijos Federacija pripažino Lietuvos Respubliką visateisiu tarptautinės teisės subjektu ir suverenia valstybe pagal jos „valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose <...> 1990 metų kovo 11 dieną“. Tokia formuluotė reiškia, kad Rusijos Federacija pripažino tokį Lietuvos Respublikos tarptautinį ir konstitucinį teisinį statusą, koks yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos 1990 m. kovo 11 d. aktuose, kuriais atkurta jos nepriklausomybė, t. y. ne tik Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos akte „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“²², bet ir

²⁰ Nė vienai šaliai nepaprieštaravus, Sutarties galiojimas automatiškai pratęsiamas tokiam pačiam laikotarpiui (Sutarties 20 straipsnio 4 dalis).

²¹ *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 28.

²² *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-222.

kituose su juo susijusiuose 1990 m. kovo 11 d. pamatiniuose aktuose (deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“²³, įstatyme „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“²⁴, įstatyme „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“²⁵ ir įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“²⁶)²⁷.

Taigi ką konkrečiai (kokį Lietuvos Respublikos statusą) pripažino Rusijos Federacija pagal Tarptautinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio 1 dalį? Visų pirma, darytina išvada, kad Rusijos Federacija vienareikšmiškai pripažino 1990 m. kovo 11 d. aktuose konstatuotą 1990 metais išrinktos Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos statusą, t. y. tai, kad ši Aukščiausioji Taryba buvo Tautos atstovybė, reiškusi Lietuvos Tautos suverenią valią ir turėjusi Tautos mandatą atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę; kitaip tariant, Rusija pripažino Lietuvos Tautos valia įvykusių Aukščiausiosios Tarybos, rinktos dar pagal Lietuvos TSR įstatymus, transformaciją į Tautos atstovybę – aukščiausiąją Lietuvos valstybės instituciją, turinčią prievolę atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę. Toks Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos statusas yra aiškus pirmiausia iš deklaracijos „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, kurioje pabrėžta, kad „Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos

²³ *Ten pat*, Nr. 9-220.

²⁴ *Ten pat*, Nr. 9-221.

²⁵ *Ten pat*, Nr. 9-223.

²⁶ *Ten pat*, Nr. 9-224.

²⁷ Plačiau apie 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo aktus žr.: Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 199–211; Žalimas, D. *Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas. Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*. Kaunas: Šviesa, 2010, p. 186–206.

aneksijos pripažinimas²⁸; Aukščiausiosios Tarybos, kaip įgaliosios atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę Tautos atstovybės, statusas taip pat aiškus iš jos akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ nuostatų, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priima šį aktą „reikšdama tautos valią“ ir kad ji, „kaip suverenių galių reiškėja, šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą“. Taigi Rusijos Federacija neturi jokio teisinio pagrindo kvestionuoti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimų atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir jos aktų, priimtų įgyvendinant šiuos įgaliojimus. Galų gale tokie Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimai pripažinti ir tuo, kad būtent su šios Aukščiausiosios Tarybos delegacija buvo deramasi dėl Sutarties ir būtent su šios Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku Sutartis buvo pasirašyta.

Antra, tenka konstatuoti, kad Rusijos Federacija pripažino sovietinės agresijos prieš Lietuvos Respubliką faktą ne tik smerkdama 1940 metų aneksiją Sutarties preambulėje, bet ir pripažindama Lietuvos Respublikos statusą pagal 1990 m. kovo 11 d. aktus. Juk šiuose aktuose ir tiesiogiai, ir implicitiškai minima SSRS agresija, sustabdžiusi Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymą. Pavyzdžiui, deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ konstatuota, kad „1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį“; svarbiausiame Aukščiausiosios Tarybos akte „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ skelbiama, kad „yra atstatomas 1940 metais svertimos jėgos panaikintas Lietuvos Valsty-

²⁸ Be to, deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ konstatuota, kad „rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rinkimų teisę turintys Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstauti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suverenią galią (*suprema potestas*) per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri <...> bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba“. Netrukus, remiantis įstatymu „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, ji buvo pavadinta Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba.

bės suvereninių galių vykdymas“; įstatyme „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ konstatuota, kad „1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus“.

Trečia, pati svarbiausia išvada yra ta, kad pripažindama Lietuvos Respublikos statusą pagal 1990 m. kovo 11 d. aktus Rusijos Federacija kartu vienareikšmiškai pripažino šiuose aktuose konstatuotą Lietuvos Respublikos tęstinumą ir iš jo kylantį Lietuvos valstybės identitetą – tapatumą 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktu įsteigta Lietuvos valstybei. Toks Lietuvos Respublikos tęstinumas ir identitetas konstatuotas svarbiausiose akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ nuostatose, skelbiančiose apie Lietuvos valstybės suverenų galių vykdymo atkūrimą ir nepertraukiamą pamatinių Lietuvos Respublikos aktų – 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės akto ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucijos – galiojimą.

Pripažįstant šiose nuostatose apibrėžtą Lietuvos Respublikos statusą neišvengiamai tenka pripažinti ir tokį jų aiškinimą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: 1) „iš 1990 m. kovo 11 d. Akto nuostatų „yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“ matyti, jog Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas buvo grindžiamas Lietuvos valstybės tęstinumu, kuris reiškia, kad 1940 m. birželio 15 d. prieš Lietuvos Respubliką pradėta SSRS agresija (*inter alia* Lietuvos Respublikos teritorijos okupacija ir aneksija) nepanaikino Lietuvos valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, ir jos suverenų galių“; „dėl Lietuvos Respublikos teritorijos okupacijos ir valstybės institucijų sunaikinimo buvo sustabdytas Lietuvos valstybės suverenų galių, *inter alia* jos tarptautinių teisių ir įsipareigojimų, vykdymas“; „1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įvykdyta Lietuvos Respublikos teritorijos aneksija, kaip

agresijos tęsinys, buvo niekinis aktas, todėl Lietuvos Respublikos teritorija tarptautinės teisės požiūriu buvo okupuota kitos valstybės ir niekada nebuvo teisėta SSRS dalis²⁹; 2) „iš 1990 m. kovo 11 d. Akto nuostatų „Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas“ matyti, kad konstatuojamas ne tik Lietuvos valstybės tęstinumas, bet ir jos tapatumas: atkūrusi nepriklausomybę, Lietuvos Respublika tarptautinės ir konstitucinės teisės požiūriu yra Lietuvos valstybei, prieš kurią 1940 m. birželio 15 d. buvo pradėta SSRS agresija, tapatus teisės subjektas³⁰; „tokį konstitucinį Lietuvos valstybės tapatumą patvirtina *inter alia* 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“³¹.

Taigi, pripažindama taip apibūdinamą Lietuvos Respublikos tęstinumą ir identitetą, Rusijos Federacija taip pat pripažino kelis svarbius tokio Lietuvos Respublikos teisinio statuso aspektus: 1) kad Lietuvos Respublika ir jos teritorija niekada nebuvo teisėta SSRS dalis; 2) kad Lietuvos Respublika nėra buvusi sovietinė respublika; 3) kad Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas yra restitucija – teisėtos situacijos atkūrimas, o ne secesija (kitaip tariant, Lietuva išsivadavo iš okupacijos, o ne atsiskyrė nuo SSRS ar iš jos išstojo); 4) kad Lietuvos

²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 3 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 22-1068; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso kai kurių nuostatų, susijusių su baudžiamąja atsakomybe už genocidą, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *TAR*, 2014-03-19, Nr. 3226.

³⁰ *Ten pat.*

³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 3 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 22-1068.

Respublika nėra nauja valstybė ir SSRS teisių perėmėja (todėl jai negali atitekti jokie Sovietų Sąjungos įsipareigojimai).

Ketvirta, galiausiai tenka konstatuoti, kad pripažindama pamatinius 1990 m. kovo 11 d. aktus Rusijos Federacija pripažino 1938 metų Lietuvos Konstitucijos galiojimo tęstinumą, kuriuo grindžiamas įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ ir kuris kildinamas iš akte „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ deklaruoto principo, kad Lietuvos Respublikoje negalioja jokios kitos valstybės konstitucija. Šiuo požiūriu pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog „iš 1990 m. kovo 11 d. Akto nuostatos, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija, matyti, kad bet kurios kitos valstybės (*inter alia* SSRS) konstitucijos galiojimo įvedimas, *inter alia* tokios konstitucijos nustatytų pareigų primetimas Lietuvos Respublikos piliečiams, buvo neteisėtas“³². Taigi taip pripažįstama, kad SSRS konstitucija Lietuvos teritorijoje galiojo neteisėtai ir Sovietų Sąjungos pilietybė buvo neteisėtai primesta Lietuvos Respublikos piliečiams.

Visa tai leidžia teigti, kad tokie vėlesni Rusijos Federacijos pareiškimai, kuriais neigiama Sovietų Sąjungos agresija prieš Lietuvą ir Lietuvos okupacija, teisinama Lietuvos aneksija, tvirtinama, kad Lietuva yra buvusi sovietinė respublika, joje teisėtai galiojo SSRS konstitucija ir įstatymai, ji išstojo iš SSRS ir yra Sovietų Sąjungos teisių perėmėja arba kad Lietuvos piliečiai laikytini buvusiais sovietiniais piliečiais, yra nesuderinami su Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio 1 dalimi ir traktuotini kaip Sutarties pažeidimas.

³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 3 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 22-1068; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso kai kurių nuostatų, susijusių su baudžiamąja atsakomybe už genocidą, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *TAR*, 2014-03-19, Nr. 3226.

Galima pastebėti, kad pagal Tarptautinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio 1 dalį Rusija buvo pripažinta suvereni tarptautinės teisės subjektu pagal jos valstybinį statusą, apibrėžtą 1990 m. birželio 12 d. RTFSR (Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos) Liaudies deputatų suvažiavimo Deklaracijoje dėl valstybinio suvereniteto³³, t. y. kaip suverenia pasiskelbusi respublika SSRS sudėtyje (šioje deklaracijoje, viena vertus, buvo skelbiama apie Rusijos suverenitetą ir jos konstitucijos viršenybę, tačiau, kita vertus, numatytas jungimasis su kitomis respublikomis pagal Sąjungos sutartį į SSRS). Tačiau šios nuostatos turinys ilgainiui buvo modifikuotas paskesnių tarptautinių teisinių įvykių, susijusių su SSRS subyrėjimu: nebeliko Rusijos ir kitų Sovietų Sąjungos respublikų sąjunginių sutartinių saitų, Rusija pasiskelbė valstybe – SSR Sąjungos tęsėja ir tarptautinė bendrija pripažino tokį jos statusą (pvz., tęsdama su Rusija diplomatinis santykius, kurie buvo užmegzti dar su SSRS³⁴, sutikdama su tuo, kad Rusija tęstų SSRS narystę Jungtinėse Tautose ir kitose tarptautinėse organizacijose, taip pat SSRS tarptautinių sutarčių vykdymą, kt.).³⁵ Taigi Rusijos Federacijos pripažinimą visateisiu tarptautinės teisės subjektu ir suverenia valstybe pagal Tarptautinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio 1 dalį reikia suprasti atsižvelgiant į tokį Rusijos tarptautinio teisinio statuso pokytį.

³³ Декларация о государственном суверенитете Российской Советской Федеративной Социалистической Республики. *Ведомости Съезда народных депутатов РСФСР и Верховного Совета РСФСР*. 1990, № 2, ст. 22.

³⁴ Taip atsitiko ir su Lietuvos Respublika: ji tęsia diplomatinis santykius su Rusijos Federacija, kuriuos atkūrė dar su Sovietų Sąjunga 1991 m. spalio 9 d. Žr.: Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 276–277; Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos informacija apie Rusijos ir Lietuvos santykius [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.mid.ru/ru/maps/lt/?currentpage=main-country>>.

³⁵ Žr.: Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 311–313.

2.3. Saugumo garantijos ir narystės NATO perspektyva

Kitos svarbios Tarptautinių santykių pagrindų sutarties nuostatos yra susijusios su atkūrusios nepriklausomybę Lietuvos Respublikos saugumo garantijomis. Pirmą, tai – nuostatos, patvirtinančios šalių ištikimybę Jungtinių Tautų tikslams ir principams bei ESBK principams (Sutarties preambulė), taigi ir įpareigojančios gerbti viena kitos nepriklausomybę bei teritorinį vientisumą. Šiuo požiūriu išskirtinos neterminuoto galiojimo 1 straipsnio 2–4 dalių nuostatos, pagal kurias šalys pripažino viena kitos „neatimamą teisę į valstybinę nepriklausomybę“, „visišką kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios pilnumą jos teritorijoje“, taip pat įsipareigojo „tarpusavio santykiuose nenaudoti jėgos ir grasinimo jėga, nesikišti viena į kitos vidaus reikalus, gerbti suverenitetą, teritorinį vientisumą ir sienų neliečiamybę“, nepresidėti, kad trečiosios šalys (Sutarties pasirašymo metu pirmiausia turėta omenyje Sovietų Sąjunga) pažeistų bet kurios iš Sutarties šalių atžvilgiu visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus ir normas. Turint omenyje tuo metu SSRS reiškiamas, nors nepagrįstas ir absurdiškas, pretenzijas į Vilnių ir Klaipėdą, Lietuvai buvo svarbus Sutarties šalių sienų neliečiamybės patvirtinimas. Jis konkrečiau buvo išreikštas Sutartį lydėjusio Susitarimo dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje 1 straipsnyje, pagal kurį šalys pripažino „esamų sienų tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos visame jų ilgyje neliečiamybę“.

Antra, specifinė saugumo garantija yra Tarptautinių santykių pagrindų sutarties 3 straipsnyje nustatyti šalių įsipareigojimai drausti įstatymais ir užkirsti kelią „savo teritorijose kurtis ir veikti organizacijoms bei grupėms, taip pat veikti asmenims, siekiantiems prievarta sunaikinti kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies nepriklausomybę, suverenų valstybingumą ir sugriauti teritorijos vientisumą, prievarta užgrobti valdžią“. Tai suteikė pagrindą Lietuvai Respublikai rei-

kalauti, kad Rusijos Federacija nutrauktų jos teritorijoje veiklą tokių organizacijų ir asmenų, kurie siektų prievarta sunaikinti Lietuvos Respubliką. Sutarties pasirašymo metu tai buvo SSKP, kitos karinės ir paramilitarinės sovietinės organizacijos, o dabar tai galėtų būti įvairios „rusų pasaulio“ idėjas propaguojančios nacionalistinės ir sukarintos organizacijos, kurios apgaili SSRS subyrėjimą, menkina kaimyninių šalių valstybingumą ir siekia atitinkamai plėsti Rusijos teritorijos ribas.

Tačiau, trečia, svarbiausias Lietuvos saugumo garantijų atžvilgiu yra Tarptvalstybinių santykių pagrindų sutarties 2 straipsnis, pagal kurį šalys pripažino „viena kitos teisę savarankiškai įgyvendinti savo suverenitetą gynybos ir saugumo srityje joms priimtinomis formomis“, „taip pat ir per kolektyvinio saugumo sistemas“. Nors tokia teisė ir taip kyla iš suverenios valstybių lygybės principo, toks jos pripažinimas Lietuvos santykiuose su Rusija turėjo ypatingą reikšmę. Juk Rusija specialiai pripažino Lietuvos teisę savarankiškai pasirinkti saugumo garantijas, tarp jų ir galimybę įstoti į pasirinktas kolektyvinės gynybos organizacijas. Reikėtų pridurti, kad nei Sutartyje, nei Susitarime dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje nebuvo nustatyta jokių šalių karinio bendradarbiavimo saitų, jokių Lietuvos išsipareigojimų dėl vadinamojo karinio tranzito per jos teritoriją į Rusijos Kaliningrado sritį ir iš jos (tuo metu karinis tranzitas Rusijai ir nebuvo aktualus, nes ji dar nebuvo į savo jurisdikciją perėmusi SSRS ginkluotųjų pajėgų).

Taigi praktiškai tai reiškė, kad pagal Tarptvalstybinių santykių pagrindų sutarties 2 straipsnį Rusijos Federacija išsipareigojo gerbti bet kokį Lietuvos pasirinkimą, įskaitant su Rusija nesusietas kolektyvinės gynybos organizacijas ir Rusijos siūlomų saugumo garantijų atmetimą³⁶. Konkrečiau, šio Sutarties straipsnio nuostatose buvo

³⁶ Mereckis, D.; Morkvėnas, R. The 1991 Treaty as a Basis for Lithuanian-Russian Relations. *Lithuanian Foreign Policy Review*. 1998, vol. 1 [interaktyvus]. Prieiga

užkoduota būsimoji Lietuvos Respublikos narystė NATO ir ES, taip pat Rusijos pareiga neprieštarauti tokiam Lietuvos pasirinkimui. Ko gero, tokio jo potencialo negalėjo suvokti nė vienos iš Sutarties šalių derybininkai, nes 1991 metais Lietuvos narystė NATO ir ES atrodė kaip tema iš fantastikos srities. Vis dėlto Lietuva laikėsi neįtikėtinai toliaregiškos nuostatos, atmetusi naivias Sąjūdžio 1990 metų rinkimų programos idėjas apie neutralitetą ir demilitarizaciją³⁷ ir sudariusi prielaidas ilgainiui svarstyti apie europinę bei transatlantinę šalies geopolitinę orientaciją. Ši nuostata visada buvo svarus argumentas atremiant kaip nesuderinamus su Sutartimi Rusijos prieštaravimus dėl Lietuvos pasirinktos geopolitinės orientacijos krypties, ypač dėl narystės NATO.

2.4. Pilietybė ir kiti klausimai

Kaip minėta, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 4 straipsnyje sureguliuotas ypač Rusijai aktualus pilietybės klausimas: įtvirtintas Lietuvos jau anksčiau Pilietybės įstatyme nustatytas vadinamasis „nulinis“ pilietybės suteikimo variantas – asmenų, turinčių teisę į Rusijos pilietybę ir teisėtai įsikūrusių Lietuvoje, teisė pasirinkti Lietuvos Respublikos pilietybę netaikant jiems sėslumo cenzo ir valstybinės lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimų. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1994 m. balandžio 13 d. nutarime³⁸ tokį pilie-

per internetą: <http://lfpr.lt/issues/1/attachment/lfpr-1-mereckis_morkvenas/>.

³⁷ Sąjūdžio 1990 metų rinkimų programoje neutraliteto siekis laikytas aukščiausiu užsienio politikos tikslu, o dėl ketinimo kurti Lietuvos kariuomenę, kaip tariamai neatitinkančio Lietuvos demilitarizavimo siekio pagal Sąjūdžio programą, 1990 m. kovo mėn. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nepatvirtino pirmojo kandidato į krašto apsaugos ministro postą. Žr.: Žalimas, D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas. *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*. Kaunas: Šviesa, 2010, p. 185, 212.

³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. gruodžio 22 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ 5 punkto pakeitimo“ atitikimo Lietuvos

tybės įgijimo būdą kvalifikavo kaip vienašališkai Lietuvos paskelbtą optaciją (t. y. faktiškai optaciją), jį dar galima vadinti specialia supaprastinta natūralizacija. Pažymėtina, kad toks pilietybės klausimų teisinis reguliavimas buvo suderinamas su Lietuvos Respublikos pilietybės tęstinumo principu, pagal kurį Lietuvos Respublika turėjo pripažinti savo pilietybę visiems jos piliečiams, kurie šią pilietybę turėjo Lietuvos Respublikos okupacijos dieną, ir šių asmenų palikuonims. O SSRS piliečių, atvykusių į Lietuvą, pilietybės klausimų reguliavimas priklausė Lietuvos Respublikos diskrecijos sričiai³⁹.

Palyginti su 1989 metų Pilietybės įstatymu, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 4 straipsnio 4 dalyje tik buvo nustatyta speciali norma, pagal kurią teisė įgyti tokiomis sąlygomis (t. y. netaikant sėsłumo cenzo ir valstybinės kalbos mokėjimo reikalavimų) Lietuvos Respublikos pilietybę buvo garantuota ir tiems teisę į Rusijos pilietybę turintiems asmenims, kurie į Lietuvą atvyko ir joje įsikūrė laikotarpiu nuo 1989 m. lapkričio 3 d. (Lietuvos pilietybės įstatymo priėmimo) iki Sutarties pasirašymo dienos, t. y. 1991 m. liepos 29 d. (kitais tariant, šiais asmenimis buvo praplėstas turinčių teisę pasirinkti Lietuvos Respublikos pilietybę asmenų ratas, nustatytas 1989 metų Pilietybės įstatyme). Lietuvai tai nebuvo esminė nuolaida turint omenyje tokio teisinio reguliavimo naudą minimizuojant įtampos santykiuose su Rusija dėl vadinamųjų rusakalbių teisių galimybę. O Latvija ir Estija negalėjo sau leisti tokios *de facto* optacijos ar supaprastintos natūralizacijos, nes ji būtų galėjusi kelti grėsmę šių šalių tautinei tapatybei. Kita vertus, toks Lietuvos Respublikos pilietybės teisinis reguliavimas sudarė sąlygas atsirasti vadinamųjų nepilietišku piliečių fenomenui,

Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 29-524.

³⁹ Plačiau apie Lietuvos Respublikos pilietybės tęstinumą ir Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo buvusiems SSRS piliečiams teisinį reguliavimą žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 3 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 22-1068.

t. y. pakankamai dideliam skaičiui Lietuvos Respublikos piliečių, kurie nemoka valstybinės kalbos ir dėl to menkai integravosi į Lietuvos visuomenę.

Suprantama, analogiška galimybė paprasčiau įgyti Rusijos pilietybę buvo suteikta ir Lietuvos Respublikos piliečiams, nuolat gyvenusiems Rusijoje Sutarties pasirašymo dieną (Sutarties 4 straipsnio 2 dalis).

Iš kitų svarbiausių bendradarbiavimo sričių, kurių pagrindai nustatyti Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartyje, galima paminėti kultūros, meno, sveikatos apsaugos, švietimo, mokslo, informacijos, technikos sritis (Sutarties 7 straipsnis), tarptautinį ekologinį saugumą (Sutarties 9 straipsnis), ekonominį bendradarbiavimą (Sutarties 10 straipsnis), finansinius ir bankų santykius (Sutarties 12 straipsnis), tranzitinius krovinių ir keleivių vežimus (Sutarties 14 straipsnis) ir, be abejo, palankių Kaliningrado srities ūkinio ir nacionalinio kultūrinio vystymosi sąlygų išsaugojimo klausimą, dėl kurio Rusija išreiškė ypatingą suinteresuotumą (Sutarties 11 straipsnis). Sutartis tapo pagrindu vėliau sudaryti šalių susitarimus, susijusius su Rusijos kariuomenės išvedimu iš Lietuvos, ekonominio pobūdžio, tranzito, transporto, piliečių kelionių, piniginių santykių susitarimus, konsulinę konvenciją, kt.⁴⁰

Išvados

Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties pervertinti turbūt neįmanoma. Iš tiesų didžiulė istorinė jos reikšmė nepaneigiama, kaip nepaneigiamas ir jos aktualumas šiomis dienomis. Negana to, Sutartis tebeslepia savyje didžiulį potencialą plėtojant Lietuvos ir Rusijos ateities santykius, nors nemažai jos nuostatų įvykdyta ar yra pasenusios.

⁴⁰ Mereckis, D.; Morkvėnas, R. The 1991 Treaty as a Basis for Lithuanian-Russian Relations. *Lithuanian Foreign Policy Review*. 1998, vol. 1 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://lfrp.lt/issues/1/attachment/lfrp-1-mereckis_morkvenas/>.

Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis galėtų asocijuotis su šiais žodžiais: unikalumas, draša, sėkmė ir tiesa. Visų pirma, tai – unikali sutartis atsižvelgiant į jos sudarymo aplinkybes ir turinį. Sutartis buvo sudaryta su Rusija ir Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo pripažinimas gautas iš Rusijos, kurios tarptautinis teisinis subjektiškumas tuo metu buvo neaiškus. Tačiau labai greitai ši Sutartis įgavo didžiulę reikšmę, ji buvo kaip stimulus kitoms valstybėms (įskaitant Sovietų Sąjungą 1991 m. rugsėjo 6 d.) pripažinti Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimą po nepavykusio 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje. Unikalus yra ir Sutarties turinys: tokios sutarties su Rusija, kurioje ji pripažįsta sovietinę agresiją ir Lietuvos valstybės tęstinumą, Lietuvos teisė stoti į NATO, neturi nei Latvija ir Estija, nei juo labiau buvusios sovietinės respublikos.

Antra, sudaryti Sutartį reikėjo didžiulės drašos abiem šalims. Rusijai – drašos pripažinti istorinę tiesą, Lietuvai – drašos rizikuoti pasirašyti Sutartį su subjektu, kurio ateitis neaiški. Juk įvykiams pasisukus kita linkme ši Sutartis galėjo virsti beverčiu popieriumi, o tokios Sutarties turinys negalėjo patikti tada dar atrodžiusiai stipriai SSRS vadovybei. Draša pasirašyti Sutartį visiškai pasiteisino, ir jos sudarymas pasirodė esąs itin toliaregiškas žingsnis: labai palankiai buvo sureguliuoti Lietuvos santykiai su valstybe, kuri užėmė Sovietų Sąjungos vietą tarptautiniuose santykiuose ir turėjo vykdyti jos pareigas (pirmiausia išvesti savo ginkluotąsias pajėgas iš Lietuvos), buvo pripažintas Lietuvos Respublikos tęstinumu pagrįstas jos tarptautinis teisinis statusas ir Lietuvos teisė savo nuožiūra pasirinkti saugumo garantijas.

Trečia, neįtikėtina sėkmė matyti iš Sutarties turinio: jau minėta, kad Rusija pripažino SSRS agresijos prieš Lietuvos Respubliką faktą ir būtent Rusijai atiteko jos pačios pripažinta pareiga pašalinti šio tarptautinės teisės pažeidimo pasekmes (tarp jų ir pareigą atlyginti sovietinės okupacijos padarytą žalą); Rusija pripažino Lietuvos Respublikos

tęstinumą ir identitetą (tapatumą su 1918 metais įsteigta Lietuvos valstybe), o tai susiję su kitais svarbiais aspektais (tokio pripažinimo pasekmė yra tai, kad Rusija negali neigti Lietuvos okupacijos, laikyti Lietuvą buvusią sovietine respublika, nauja valstybe, atsiskyrusia nuo SSRS, ir Sovietų Sąjungos teisių perėmėja); buvo pripažinta Lietuvos teisė stoti į NATO ir ES, esamos Lietuvos ir Rusijos sienos neliečiamumas. Kažin ar buvo galima pasiekti daugiau; bet kuriuo atveju tokiu istoriniu pasiekimu negali pasigirti jokia šalis, kuriai teko vaduotis iš Sovietų Sąjungos okupacijos ar priklausomybės.

Ketvirta, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis yra pagrįsta istorine tiesa – SSRS agresijos prieš Lietuvą pasmerkimu ir Lietuvos Respublikos tęstinumo pripažinimu. Todėl Sutartis yra nebijančios tiesos ir smerkiančios totalitarinę praeitį demokratinės Jelcino Rusijos simbolis. Būtent dėl šios priežasties dabartinė Rusijos vadovybė slepia šią Sutartį: pamačius esmines jos nuostatas, griūva dabartinės Rusijos vadovybės revanšistinė agresyvi ideologija, grindžiama Sovietų Sąjungos nusikaltimų šlovinimu. Tačiau Sutartis galioja ir kartu teikia viltį, kad ji bus lygiateisių draugiškų ir istorinės tiesos pripažinimu grindžiamų Lietuvos ir Rusijos santykių pagrindas, t. y. kad galiausiai bus realizuotos Sutartimi sukurtos šalių ir jų tautų tarpusavio pasitikėjimo prielaidos, kaip teigiama jos preambulėje. Čia ir glūdi Sutarties potencialas.

Taigi visiškai pagrįsta Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį laikyti didžiuliu indėliu į teisės viršenybės užtikrinimą tarptautiniuose santykiuose ir pagal unikalumą bei reikšmę gretinti šią Sutartį su tokiais istoriniais teisiniais dokumentais kaip 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas, 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracija, 1920 metų Lietuvos ir Rusijos taikos sutartis, 1994 metų Lietuvos ir Lenkijos sutartis dėl draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo.

Literatūra

Bindschedler, R. L. Annexation. *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, vol. 3, 1982, p. 19–23.

Deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-220.

Įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-221.

Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija dėl agresijos apibrėžimo, 1974 m. gruodžio 14 d. Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 52–56.

Landsbergis, V. *Laisvės byla*. Kaunas: Spindulys, 1992.

Lietuvos, Estijos, Latvijos ir Rusijos vadovų bendras pareiškimas, 1991 m. sausio 13 d. Landsbergis, V. *Laisvės byla*. Kaunas: Spindulys, 1992, p. 197–198.

Lietuvos ir Rusijos taikos sutartis, 1920 m. liepos 12 d. *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 27–40.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-222.

Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-223.

Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-224.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. gruodžio

22 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ 5 punkto pakeitimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 29-524.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 3 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 22-1068.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso kai kurių nuostatų, susijusių su baudžiamąja atsakomybe už genocidą, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *TAR*, 2014-03-19, Nr. 3226.

Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos informacija apie dvišales tarptautines sutartis su Rusijos Federacija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://urm.lt/default/lt/rusija>>.

Mereckis, D.; Morkvėnas, R. The 1991 Treaty as a Basis for Lithuanian-Russian Relations. *Lithuanian Foreign Policy Review*. 1998, vol. 1 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://lfpr.lt/issues/1-attachment/lfpr-1-mereckis_morkvenas/>.

Niurnbergo Tarptautinio Karinio Tribunolo nuosprendis, 1946 m. rugsėjo 30 d. *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками*. Москва: Госюриздат, 1961, том 7.

Papildomasis protokolas tarp Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Sovietų Respublikų Sąjungos, 1939 m. spalio 10 d. *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 118–124.

Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos informacija apie Rusijos Federacijos dvišales tarptautines sutartis su Lietuva [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/2_contract/-/storage-viewer/bilateral/page-4?_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_signing-

Date_key_field=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_advancedSearch=true&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_keywords=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_subjects_key_field=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_dateEnd=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_dateStart=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_andOperator=1&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_validity_key_field=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_content=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_title=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_countries_key_field=%D0%9B%D0%98%D0%A2%D0%92%D0%90&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_action=search&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_orgs_key_field=>.

Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos informacija apie Rusijos ir Lietuvos santykius [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.mid.ru/ru/maps/lt/?currentpage=main-country>>.

SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“, 1989 m. gruodžio 24 d. *TSRS Liaudies deputatų suvažiavimo ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1989, Nr. 29-579.

Stankevičius, Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002.

Susitarimas dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje, 1991 m. liepos 29 d. *Lietuvos aidas*. 1991 m. liepos 30 d., Nr. 149.

Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų, 1991 m. liepos 29 d. *Lietuvos aidas*. 1991 m. liepos 30 d., Nr. 149.

Vadapalas, V. Pratarmė. Stankevičius, Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002, p. 11–18.

Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005.

Žalimas, D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas. *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*. Kaunas: Šviesa, 2010, p. 163–217.

Декларация о государственном суверенитете Российской Советской Федеративной Социалистической Республики. *Ведомости Съезда народных депутатов РСФСР и Верховного Совета РСФСР*. 1990, № 2, ст. 22.

SIGNIFICANCE OF THE 1991 TREATY ON FUNDAMENTALS OF INTERSTATE RELATIONS BETWEEN LITHUANIA AND RUSSIA

DAINIUS ŽALIMAS

Summary

Keywords: fundamentals of interstate relations; treaty; Republic of Lithuania; Russian Federation; aggression; annexation; state status; state continuity; state identity; independence; recognition; security guarantees; NATO; nationality.

This article deals with the Treaty on Fundamentals of Interstate Relations between the Republic of Lithuania and the Russian Federation, which was signed on 29 July 1991. It highlights the unique circumstances of 1991 that allowed to conclude this Treaty, when both parties had the coinciding interest to support each other against the Soviet leadership. These circumstances predetermined the unique content of the Treaty on Fundamentals of Interstate Relations: neither Latvia or Es-

tonia, nor any former Soviet republic has achieved the treaty with Russia, in which the latter recognised the illegality of the 1940 Soviet aggression (including the annexation of Lithuania) as well as the continuity of the Republic of Lithuania and its identity with the State of Lithuania proclaimed by the Act of Independence of 16 February 1918. Therefore, the provision of the preamble of the Treaty, which mentions the illegality of the 1940 Soviet annexation, and Article 1 of the Treaty, according to

which the Republic of Lithuania has been recognised under its legal status as defined by the acts on restoration of independence of 11 March 1990, are identified as the fundamental provisions of the Treaty. They also mean that, under the Treaty, Russia has acknowledged that Lithuania is not a state successor to the Soviet Union as well as the fact that Lithuania had been illegally occupied (had never been a legitimate part of the USSR) and liberated itself from the Soviet occupation (rather than seceded from the Soviet Union) in 1990. This precludes Russia from questioning the legality of the Lithuanian statehood and glorifying 1940 Soviet aggression against Lithuania. That is why, the current Russian leadership is tending to conceal the Treaty on Fundamentals of Interstate Relations with Lithuania by not showing the Treaty in the list of international treaties of the Russian Federation, which is administered by its

Ministry of Foreign Affairs, although the Treaty remains in force and its fundamental Article 1 is of irrevocable nature. One more important provision of the Treaty deserves to be mentioned: under Article 2 Russia has recognised Lithuania's freedom to choose security guarantees, including collective defence systems. This provision has proved to be effective in responding to Russia's attempts to preclude Lithuania's membership in NATO. To sum it up, the 1991 Lithuanian-Russian Treaty on Fundamentals of Interstate Relations can be assessed as a significant contribution to the strengthening rule of law in international relations. It still preserves huge potential for the development of friendly relations between Lithuania and Russia on the basis of international law, historical truth and justice, the sincere acknowledgment of sovereign equality and mutual respect of parties.

Įteikta 2018 m. kovo 7 d.